

PULA IMVUILA

Tse kgonahalang ka ntlafatso

Sehlopha sa balemi ba ntlafatso hammoho le batataisi ba bona ba lebatowa la Delareyville.

MANANEO A NTLAFATSO (RECAPITALISATION) A LEFAPHA LA NTSHETSOPELE YA MAHAЕ LE NTJHAFATSO YA NAHA HAMMOHO LE LEFAPHA LA TEMO LE NTSHETSOPELE YA MAHAЕ, A THUSA HORE RE KGONE HO Fihlella sepheo sa pitso ya rona: "HO NTSHETSA PELE BALEMI BA BAHWEBI BA FILWENG BOKGONI LE HO KENYA LETSOHO TSHIRELETSONG YA DIJO TSA LELAPA LE TSA SETJHABA." RE NTSE RE FUWA BOKGONI BA HO TSHEHETSA BALEMI HO E TSA NTHO E NEPAHETSENG – BA TSHWANETSE HO TSEBA SEO BA LOKELANG HO SE E TSA, MME BOEMO BA DITJHELETE BO BA FE BOKGONI BA HO E TSA JWALO.

Re bile lehlohonolo haholo ho kena ditumellanong le Lefapha la Ntshetsopele ya Mahae le Ntjhafatso ya Naha boemong ba naha, hammoho hape le Lefapha la North West la Temo le Ntjhafatso ya Mobu. Hajwale re sebetsana le ntlafatso ka mkgwa o latelang:

- **Lefapha la Ntshetsopele ya Mahae le Ntjhafatso ya Naha**
  - Foreisetata balemi ba 16 (hammoho le ba 4 bao taba tsa bona di ntseng di sebetswa);
  - Mpumalanga balemi ba 2; le
  - North West balemi ba 14.
- **Lefapha la Temo le Ntshetsopele ya Mahae la North West**
  - Balemi ba 26 (disebediswa tsa bona); le
  - Balemi ba 83 (disebediswa tsa DARD).

Lenaneo la Ntlafatso la lefapha ke mosebetsi o nkang nako e telele, mme mona ho hloka hahala mamello le boikemisetsa hore o phethahale. Mosebetsi ona o na le diphephetso tse tlang ka mekgwa e mengata, empa hangata qetellong ditholwana di ba teng.

Mosebetsi wa ntlafatso Tumellano le mafapha

Ho bohlokwa ho ba le tumellano e hlakileng le mafapha pele motho a kena lenaneong – kaofela re tshwanetse

Koranta ya grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

BALA KA HARE:

- 6 > Ho fihlella katleho – tiisa hore sejothollo ke sa sebele
- 9 > Bohlokwa ba boipaballo ka hara workshopo
- 11 > Ako tsebe...Ralph Swart

10

12

Nkgono Jane o re...

Re hlohonolofaditswe haholo haesale ho tloha Sebokeng sa 2012. Nakong ena selemong se fetileng re ne re etsa pehelo ka balemi ba 16 ba Foreisetata ba neng ba fumana ntlafatso – kgatisong ena re kgona ho etsa pehelo ka balemi ba 142 ba diprovense tse tharo ba ntseng ba fumana ntlafatso. Ke monyetla o moholo hakaakang ho ba karolo ya setswalle se setle hakana le mmuso oo ruri o nang le sekgahla se setle bophelong ba batho ba dulang dibakeng tsa mahae.

Temo ke ntho e rarahaneng haholo, mme balemi ba kgona ho fepa palo ya setjhaba sa lefatshe – e leng seo balemi ba nnileng ba se etsa ka mengwahakgolo e mengata. Dipaterone tsa maemo a lehodimo di bonahala di ntse di fetoha, mme ho bonahala eka re tla shebana le maemo a mabe ka ho fetisisa ho feta nakong e fetileng. Mahola a bonahala a ntse a ba manganga le ho feta. Ho feta mona, dijeo le tsona di ntse di phahama. Ka lehlohonolo, diporeisi tsa dijothollo le tsona di se di phahame, mme balemi ba sebetsang hantle ba kgona ho etsa phaello e ba hlakolang meoko mosebetsing o boima wa bona.

E nngwe ya diphephetso tseo re shebaneng le tsona ntlafatsong ke qeto ya hore na re tshwanetse ho reka feela diterekere tse ntjha le disebediswa tse ntjha tsa temo, kapa re tshwanetse ho boloka tjelele e ngata ya ho reka tse seng di ile tsa sebetsa na. Tse ntjha di phahame haholo ka theko, empa hangata di a tshwarella, di a tshepahlala. Le hoja re kgona ho baballa tjelele ka ho reka tse seng di ile tsa sebetsa, empa bothata ke hore ho robeha ha tsona kgafetsa ho nyahamisa motho nakong ya mosebetsi o mongata wa sehla.

Lenaneong la rona, re dumela hore re tshwanetse ho sebedisa tjelele hantle ka moo re kgonang ka teng – ha re a tshwanela ho e hafaka habohlalwa hobane feela mmuso o thusa ka tjelele. Diqeto tseo re di etsang di tshwanetse ho tshwana le tseo re neng re tla di etsa haeba tjelele e ne e le ya rona.

Ho boima haholo ho tsitlallela tabeng ya hore molemi ya fokolang a reke diterekere le disebediswa tse ntjha tsa temo. Balemi ba banyane kapa ba fokolang ba ka nna ba thusana ho sebedisa mmoho disebediswa tse ntjha (mona mathata a teng a ho kopanela dintho), kapa ba ka nna ba sebedisa e mong le e mong diterekere tsa hae le disebediswa tsa hae tsa temo tse seng di ile tsa sebediswa. Mokgwa ofe kapa ofe o ka latelwang o na le mathata a ona. Ako nahane ka taba ena – re tlamehile ho etsa diqeto mmoho ka ditaba tse na ha re sebetsana le di tjelele tsa setjhaba.

A re tshope hore dijothollo tse kotulwang selemong sena ke moputso o motle wa matsoho a balemi bohle – ho fepa malapa a bona, setjhabana seo ba phelang le sona hammoho le naha ya bona. Le le balemi, le tshwanetse ho hopola thuso e kgolo eo le e etsang naha ya lona – re le leboha haholo le ho le opela mahofi ka dijo tseo re di jang!

Tse kgonahalang ka ntlafatso

Diterekere le disebediswa tsa temo tse rekilweng di bonwa mona Setsheng sa Kwetliso sa Kgoro.

ho ba le setshwantsho se hlakileng sa sepheo seo re lekang ho se fihlella. Re ngotse ra ba ra ngola hangata ditumellano le mafapha, mme ke ditumellano tse bolelang ka ho hlaka mesebetsi le boikarabelo ba bohle ba amehang – balemi le mafapha a Grain SA. Ho bohlokwa ho tiisa hore e mong le e mong o utlwisisa konteraka le hore tse bolelang ke dipolelwana tsa molao ke dintho tse kgonahalang ho ka etswa. Bohle ba amehang ba tshwanetse ho tshireletswa, empa le bona ba tshwanetse ho ba le boikarabelo ho seo ba se etsang mosebetsing wa bona.

Ho kgethwa ha balemi

Ho kgethwa ha balemi ke e nngwe ya dintho tse thata haholo le tse bakang meferefere mabapi le lenaneo lohle – ke mang ya lokelang ho kena lenaneong la ntlafatso? Ha re etla kgethong ena, ho ba teng ditaba tse ngata tse hlahellang. Lefapha la Ntshetsopele ya Mahae le Ntjhafatso ya Naha le batla ho bona majalefa a lenaneo la kabo ya mobu (mehato kaofela e nkilweng ho fihlela kaekae) a una molemo. Lefapha la Temo le Ntshetsopele ya Mahae le lakatsa ho bona keketseho ya tlhahiso le ya ho hlaha ha mesebetsi. Grain SA e batla ho bona balemi ba inehetseng, ba kwetlisitsweng, ba una molemo. Le ha ho le jwalo, ho sa le teng batho ba bang ba nang le dikamano tse itseng tsa sepolotike ba sebedisang metjha e meng ho ikenya lenaneng la ba unang molemo. Hape ho bile ho teng bora-di tjelele ba bang, ba tsebahalang, ba seng ba ile ba amohela dithuso tsa ntlafatso. Nnete ke hore hona ha se moo ho uwang teng.

Ka lehlohonolo, re le ba Grain SA, re ile ra kgetha balemi ba bileng karolo ya lenaneo la rona ka dilemo tse itseng – hona e bile katleho e kgolo haholo. Balemi bana ba bile teng dikopanong tsa dihlopha tsa boithuto, ba bone ditekote tsa dipontsho tse entsweng ba di shebile, ba fumane

e mong le e mong tshehetso polasing ya hae, ba bile teng dithutong tse fapaneng tsa kwetliso, mme ka dilemo tse ngata ba nnile ba amohela Lengolo la ditaba la kgwedi le kgwedi la Pula/Imvula – ba tseba mekgwa e nepahetseng, mme ba ikemiseditse ho etsa ntho e nepahetseng.

Ho itokisetsa meralo ya kgwebo

Hang ha balemi ba se ba hlwaiwe, re tshwanetse ho hlophisa meralo e metle ya kgwebo – ho ya ka moo tjelele ya ditekanyetso e re dumelang ka teng. Re leka ho sebetsana le kgwebo ya temo ka mokgwa o batsi, o phethahetseng, le ho thusa molemi ho sebedisa mehlodi ya tlhaho eo a nang le yona ka mokgwa o ka mo thusang haholo. Maemong a mang, dikahare tsa moralo wa kgwebo di laolwa ke moo lefapha le tsepamisitseng maikutlo teng kapa ke ditekanyetso tse leng teng.

Ba bang ba balemi ba na le feela dihekthara tse 100 tsa masimo, ha ba bang ba na le tse 1 000 – hona ho ama haholo dikahare tsa moralo wa kgwebo. Ha ho kgonahale ho tshehetsa taba ya hore molemi a reke disebediswa tsohle tse ntjha le diterekere tse ntjha empa a kgona ho jala feela dihekthara tse 100. Hona ho tla mo imela haholo ka tjelele. Mohlomong ho ka ba molemo ha a ka ithetela tse seng di ile tsa sebediswa. Hona ho kgema mmoho le mathata a itseng – Ka nako e nngwe ho thata ho fumana disebediswa tse na tsa “second-hand”, mme di hloka ho dula di lokiswa nako le nako. Bona ho molemi ke boiphihlelo ba ho ithuta, empa ba bang ha ba na taba le ho ithuta, ba ijhebetse tse “kgolo, tse ntle” nthong e nngwe le e nngwe!

Ho hlwaiwa ha batataisi

Batataisi ke karolo e hlokolosi ya lenaneo la ntlafatso. Ho bohlokwa haholo ho hlwaya le ho sebetsana le batho ba nepahetseng – ba

nang le boiphihlelo temong, ba nang le “pelo” ya ho thusa e mong ya ntseng a thuthuha, ba nang le nako ya ho etsa mosebetsi, ba tshepahalang, ba kgonang ho sebetsa tlasa meedi ya nako e beilweng. Ba tshwanetse ho kwetliswa hore ba kgone ho utlwisisa mesebetsi le boikarabelo ba ho tataisa hammoho le ho fumana thepa e hlokalahalang.

Kamano le balaodi ba katoloso

Dilemong tse mmalwa tse sa tswa feta, balaodi ba katoloso ba Lefapha la Temo le Ntshetsopele ya Mahae ba bile tlasa kगतello ka baka la ho sitwa ho nehelana ka tse lebelletsweng, mme hona ho ile ha senya seriti sa bona haholo. Grain SA e se e lemohile hore setswalle le mafapha ke mokgwa wa ho bopa dikamano le balaodi ba katoloso, le ho ba fa bokgoni hammoho le ho kgutlisetsa seriti sa bona setjhabeng. Re sebeditse ka thata ho bopa dikamano tse tse ka nako tse ding di bileng le mathata. Ha re makale ha e le mona ba bang ba tadima lenaneo la rona e le tshoso maemong a bona.

Kamano ya ho tshepahala ho molemi

Hobane feela lefapha le beile tshepo ya lona ka ditjhelete tsa ntlafatso tse leng matsohong a hao, ha ho bolele hore balemi jwale ba tlamehile ho ba le tshepo

ho wena – ho tshepahala ke ntho e sebeletswang, e nkang nako. Re sebetsa ka thata ho bontsha balemi hore ruri re batla ho ba thusa hore e be batho ba atlehileng, ba ikemetseng.

Tsamaiso ya ditjhelete

Ho fumana tjhelete e ngata lefapheng lefe kapa lefe la mmuso ho kgema mmoho le boikarabelo bo boholo, mme ntle le tikatiko ke tlameho hore ho sebediswe mokgwa o nepahetseng haholo, o sebetsang hantle, o lebellang boikarabelo ditjheleteng tse sebedisitsweng, o lebellang dipehelo tsa hore tjhelete e sebeditse eng, hokae, ho mang, ka mabaka afe. Re bile lehlohonolo ho sebedisa ba PricewaterhouseCoopers mosebetsing wa rona, mme ba re thusitse hore re hlome mokgwa wa tshebediso ya ditjhelete, e leng o theilweng inthaneteng, hamoho le wa ho ngola tsa tsamaiso le hlokomelo ya ditjhelete.

Ho fumanwa ha ditjhelete

Karolo ya mosebetsi wa ntshetsopele ke ho tiisa hore kaekae balemi ba tla kgona ho tswela pele ka bobona e le dihwai tsa sebele. Ka baka lena ho bohlokwa haholo ho tiisa hore molemi o bontshwa ka moo a ka etsang papiso ka teng ya ditjeo (*quotations*) le ho fumana tseo a di batlang ditharahanong tsa

Theibole ya 1: Dipalopalo tsa lenaneo la ntlafatso

		KAOFELA	NW 83	NW 26	NW 14	FS 16	MP 2
			DARD	DARD	DRDLR	DRDLR	DRDLR
BASEBELETSI/POPO YA MESEBETSI	MESEBETSI YA NAKO TSOHLE	369	181	65	48	65	10
	MESEBETSI YA NAKO TSE ITSENG	260	111	27	64	58	
MARUO	MASIMO A LEMEHANG LE A SA LEMEHENG A MOLEMI	20 744	10 453	4 195	2 874	2 752	470
	MAKGULO A MOLEMI	16 958	9 046	1 390	2 780	2 942	800
MARUO (KAKARETSO)	MEHLAPE E MEHOLO	3 358	1 923	761	461	854	213
	MEHLAPE E MENYANE	2 689	1 281	360	119	784	75
	DITEREKERE (PALO)	1 049	139	77	44	56	5
	MAKOLOI A MANG (PALO)	194	86	36	14	44	2
	DISEBEDISWA LE METJHINE (PALO)	931	459	299	115	244	14
TLHAHISO YA POONE	DIHEKTHARA TSE LENGWANG SEHLENG SENA	7 562	3 395	1 300	1 592	1 035	240
TLHAHISO YA SONE-BLOMO	DIHEKTHARA TSE TLA LENGWA SEHLENG SENA	9 999	5 863	1 805	1 043	1 258	30
TLHAHISO YA NAWA TSE OMMENG	DIHEKTHARA TSE TLA LENGWA SEHLENG SENA	60					60
KORO	DIHEKTHARA TSE JETSWENG SEHLENG SENA	128				128	
	DIHEKTHARA KAOFELA	17 749					

Tse kgonahalang ka ntlafatso

barekisi ba thepa ba selehae – molemi o tlamehile ho tseba moo a ka fumanang thuso le keletso ha lenaneo la ntlafatso le se le fetile. Re lekile haholo ho fumana diporeisi/ditjeho tse tharo tsa papiso mabapi le tseo a batlang ho di reka, mme ho matsohong a molemi ho kgetha moo a batlang ho reka teng. Ha ho ditfello tse etswang ntle le tshaeno ya molemi kopong ya hae ya ho fumantshwa thepa – ka mokgwa ona re ba le tiiso ya hore molemi o tseba se rekhang, mme o fana ka tumello ya thomello ya thepa eo a e batlang.

Tialeho

Dipehelo tsa ditjhelete le tsa dipalopalo di hloka ke lefapha hammoho le ba Grain SA – Ke tlameho ka hohlehohle hore dipehelo (diraporoto) tse nepahetseng, tse kenyelletsang tsohle ho fihlela kajeno di ba teng ka dinako tsohle.

Tharollo ya bothata

Temo e na le diphephetso, mme mathata a sitwa ho qojwa – re leka ho rarolla mathata ohle ha a ntse a ropoha, mme re sebetsana le ketsahalo e nngwe le e nngwe. Moraonyana mona re bile le bothata ba diboko (dikokwanyana) tse ngata Provenseng ya North West – hona ho ile ha hloka hore mehato e nkuwe hanghang pele tshenyoye e kgolo e senya poone.

Ho nama hammoho le sekgahla sa lenaneo selemong sena

Hajwale re ntse re sebetsa le “dihlopha” tse hlano tse fapaneng tsa balemi – dithuso tse fapaneng tse tswang mafapheng a fapaneng diprovenseng tse fapaneng. Tsepamiso ya maikutlo ya mananeo a ntlafatso e shebane le ho eketsa tjhelete e kenang, tsebediso ya masimo, tlhahiso ya dijo le phokotseho ya bofuma – ke ka hoo dipalopalo **Theiboleng ya 1**.

Diphephetso

Tse lebelletsweng

Ka ha re sebetsana le batho, bothata ke hore mosebetsi ohle o tla beha batho boemong ba ho lebella. Hang ha batho ba utlwa ka kgonahalo ya ntlafatso, ba simolla ho tona mahlo hanghang, mme re se re lemohile hore ha se tsohle tse etsahalang jwalo ka ha di rerilwe. Ka nako e nngwe mafapha a nka nako e telele pele a ntsha tjhelete, mme mona ke moo batho ba lokelang ho e fumana ba nyahamang dipelo, ba tlang bohale.

Nako ya ho thuswa ka ditjhelete

Mafapha a boetse a sebetsana le ditjhelete ka mokgwa o tlasa taolo e itseng ya nako, mme hangata tjhelete e tla morao haholo, mme hona

ho sitisa ho itokisetse mesebetsi ya sehla e tshwanetseng ho etswa. Ho fumanwa ha thepa ho ka etsahala feela ha tjhelete e se e fumanwe – mme hona ha ho bolele hakaalo hore thepa e se ntse e le teng. Tiehiso e ka nna ya nka dikgwedi mabapi le ho reka diterekere tse itseng le disebediswa tse itseng tsa temo – ha tjhelete e fihla morao, sehla sa ho jala se ka nna sa feta ho sa etswa letho.

Ho rekwa ha diterekere le disebediswa tsa temo ho hloka hahala pele mosebetsi wa ho phethola mobu o simolla. Ka nako tse ding, ha nako ela e fihla eo o kgonang ho reka disebediswa tsena, masimo a se a omme, mme a sitwa ho sebetsa. Re tlamehile ho hopola hape hore balemi ba bangata ba fumanang thuso ya ntlafatso ke bao mohlomong ba sa kang ba sebedisa masimo nako ya dilemo tse itseng ka baka la mathata a mangata a fapaneng, mme masimo ana a hloka ho boela a phetholwa hape hore a be boemong bo botle ba ho hlahisa dijohollo.

Maemong a mang, tumellano le lefapha e bolela hore peresente e itseng ya tjhelete ke e tla kenngwa akhaontong ka letsatsi le itseng - tjhelete eo e ka nna ya tla morao nako e se e ile, kapa karolo ya tjhelete eo ke yona e ka nnang ya kenngwa akhaontong. Hona ho boela ho eketsa mathata a mang, mme mona re lemoha hore ho tla tshwanela ho ba le tumellano hore tjhelete e keneng e tla sebediswa jwang – ha ho ntse ho tshopilwe hore e setseng le yona e tla kenngwa akhaontong.

Ho hlwauwa hammoho le tsamaiso ya batataisi

Diprovenseng tse ding ho bonolo ho thaottha le ho kena konterakeng le batataisi ba sebele, ba nang le boiphihlelo. Ho la Foreisetata, mohlala, balemi ba ntseng ba thuthuha ba hara dihwai tse seng di tswetse pele, mme moya wa kahisano pakeng tsa bona ke o motle. Dibakeng tse holenyana, tsa mahaeng, palo ya dihwai tsena e tlase haholo, mme batataisi ba tlameha ho nka maeto a malelele hore ba fihle moo balemi ba thuthuhang ba leng teng. Boemo bona ha se bo ka thabelwang.

Jwalo ka ha re se re boletse, ho bohlokwa haholo ho sebetsana le batataisi ba “sebele”, ba inehetseng ka setotswana mosebetsing wa ntlafatso.

Tse hlokaalang kgethong ya balemi

Ena ke potso e thata – re se re ile ra kopana le mathata ka batho bao e seng balemi ba phethahetseng, ba dinako tsohle. Ha batho bana ba kena lenaneong la ntlafatso, jwalo ka ha motataisi e mong a bolela, “ba nahana hore jwale ba filwe dikenngwamobung hammoho le foromane”. Lenaneong la rona la ntshetsopele, re lomahantse meno ho hlahisa balemi ba ikemetseng, ba tshwereng ka thata ka dinako tsohle, mme

Thepule Isaac Shashape le Tshotetsi Jeremiah Mogapi, ke balemi ba Delareyville, hammoho le motataisi wa bona, Gert van Rensburg.

ha re batle ho ba balemi ba “sebeletsang ba bang”, bao le mapolasing a bona ba sa beheng leoto la bona.

Re boetse re bile le mathata ka balemi ba hlokang boikarabelo ba lenaneo – ha ba tsotelle letho ka sesebediswa, mme ba ikutlwa hore ba ka senya feela thepa ya mmuso – ha ba bone ntlafatso e le monyetla o moholo o ba kenyang kgwebong ya temo e nang le moruo, eo ba lokelang ho e tshwara ka dinako tsohle.

Basebetsi ba polasi ba nang le boitsebelo bo fokolang

Re se re lemohile hore ka baka la mathata a tjehelete, balemi ba bangata ba ntseng ba thuthuha ha ba na tjehelete ya ho lefa basebeletsi ba bona meputso e metle ya kgwedi. Ba bang ba lefuwa e nyane, mme ba tshepiswa hore meputso e tla lokiswa ka mora kotulo. Ka bomadimabe, hona ho qetella ho entsa hore basebeletsi bana e be ba boleng bo tlase mapolasing a mangata a ntseng a thuthuha – ha ba a fuwa boitsebelo bo botle ba mosebetsi, ha ba na thahasello le mafolofolo a mosebetsi. Hang ha e mong wa basebeletsi bana a fumana kwetliso, a ba le boitsebelo ba mosebetsi, o nyahlatsa mosebetsi, o ilo nka o mong kaekae o mo fang moputso o hlatsethang.

Dinako tsa mekete ya keresemese

Nako ya keresemese e tla ka nako e mpe, e leng ya tlhahiso ya dijothollo tsa lehlabula – Batho ba bangata Afrika Borwa ba batla ho nka matsatsi a bona a phomolo ho tloha ka la 16 Tshitwe ho fihlela kaekae ka la 10 Pherekong – nako ena ke e hlokolosi haholo ya ho jala dijothollo tsa lehlabula, ho lema, ho fafatsa le ho tshela manyolo. Hangata ho thata hore basebeletsi ba thahaselle mesebetsi ha metse e thabile, e kene meketeng.

Dipula tsa morao tsa tshekeletsane

Temo ya dijothollo e etsetswa ka ntle moo ho bulehileng, mme molemi o iphumana a le mohaung wa maemo a lehodimo. Selemong sena, jwalo ka selemong se fetileng, dipula di nele morao, le teng ya eba tsa tshekeletsane. Balemi ba bang ba lehlohonolo, ba fumana pula. Ba bang ha ba na lehlohonolo le jwalo. Re boetse re bile le motjheso o mongata o sitisang dijothollo, haholoholo soneblomo (e a tjha ha e hlahela ka hodima mobu). Re dumela hore mathata ana ke ditlamorao tsa motjheso wa lefatshe. Hape re se ke ra lebala mathata a sefako le pula tse ngata tsa dikgohola – haholoholo nakong ya ho jala.

Ditshebeletso tsa barekisi ba dikenngwamobung

Ka bomadimabe ha se dikgwebo tsohle tse fanang ka ditshebeletso tse ntle – tse ngata di etsa ditshepiso empa di sa phethiswe.

Bongata ba mosebetsi wa tsamaiso

Ha balemi ba le bangata, thuso e hlokalang e ngata, pehelo le yona e ngata, le ona mosebetsi wa tsamaiso (*administration*) o ba mongata jwalo – Ena ke nthla e hlokalang haholo ya mosebetsi ohle, empa mosebetsi o mongata wa tsamaiso ha o a tshwanela ho kgellwa fatshe.

Bokamoso

Re thabile haholo ka diphetoho tse ntseng di etswa lenaneong la ntlafatso – lenaneo lena le fupere tse kgolo ha dintho di etswa ka nepo. Re na le tshepo e kgolo hore dikamano tse ntle pakeng tsa Grain SA le mafapha di tla nne di matlafale letsatsi le letsatsi ho fihlela re fihlella sepheo sa rona bohle, e leng “lefapha la temo le kopaneng, le atlehileng”.

JANE MCPHERSON, MANEJARA WA LENANEO
LA GRAIN SA LA NTSHETSOPELE YA MOLEMI

Solomon Nkuna wa Delmas o lahletse mahlo dinaweng tsa hae tsa soya.

Dijothollo tsa mariha

Ho fihlella katleho – tiisa hore sejothollo ke sa sebele

SEPHEO SA SEHLOOHO SA TLHOKOMELO YA SEJOTHOLLO SA KORO HOBA HO JALWE KE HO LEKOLA TSWELOPELE YA SEJOTHOLLO KA SEPHEO SA HO QOBA MATHATA A MOFUTA OFE KAPA OFE A KA BEHANG KORO KA MOSING LE HO FOKOTSA KUNO QETELLONG LE YONA TJHELETE E KENANG.

Tlhahiso ya koro e fokotsehile dibakeng ka ho ka etsang 14% selemong sena sa tlhahiso ka ha balemi ba jala dijothollo tse ding. Ditheko tsa koro di theohile papisong le ditjeo tse phahameng tsa tlhahiso dihlang tse tsa tswa feta moo balemi ba fumaneng se ba lokelang kapa ba fumaneng tahlehelo ka koro ya bona.

Balemi ba bangata ba ekeditse lebatowa la bona la sejothollo sa lehlabula ka ho jala masimong a bona. Qeto ena e ka ba le sekgahla kgwebong ya bona ya temo ka mekgwa e mengata, ho kenyelleditswe ho fokotsa ha koro e hlhiswang polasing e itseng, hammoho le ho tsepamisa maikutlo haholo tabeng ya ho jala dijothollo tsa lehlabula tse eketsang kotsi ditjheleteng haeba sehla se hlhlamang e le sa komello. Matla a terekere a hlokalang ho jala dijothollo tsa hlabula maemong a matle a tlelaemete a ka nna a se lekane ka ha ho shebilwe hore polasi e sa na le mosebetsi masimong a reretsweng ho lengwa ha sejothollo sa hlabula le sa mariha nakong e le nngwe ya selemo.

Balemi ba bang ba ikgethetse ho jala dijothollo tseo ba ka di sebedisang e le furu e tala ya mehlope bakeng sa koro masimong a ommeng. Se reretsweng dibaka tse ka lemehang masimong ana se fana ka tekano pakeng tsa dijothollo tsa mariha le tsa lehlabula. Dibaka tsa furu e tala di tla sebediswa ho jala koro sehlang se hlhlamang haeba diporeisi di ka nna tsa dula di phahame hantle hoo ho ka shebelwang pele phaello ha ho se ho entswe tlhophollo ya tshai ya selemo.

Ho balemi ba jetseng koro selemong sena mobung o lokisitsweng hantle, o ileng wa phetholwa pele empa ho sa jalwa letho ho ona, o nang le mongobo o lekaneng, mohatong ona mohlomong ba tla ba le monyetla o motle wa ho ba le koro e tiileng e nang le metso e nammeng hantle.

Ka nako ya ho ngola ditaba tse, diporeisi tsa koro tsa nako e tlang tsa Safex tsa kgwedi tsa Phato, Loetse, Tshitwe le Hlakubele di tla ba pakeng tsa R2 763 le R2 811 tone ka nngwe. Haeba ditjeo tsa teranseporoto tsa palohare ya R200 tone ka nngwe di tloswa, poreisi ya koro ya B1 e kereitilweng e leng ya R2 565 e ka nna ya wela pokothong ya molemi.

Masimong a sebeditsweng hantle, a bokgoni bo phahameng, a ileng wa phetholwa empa ho sa jalwa letho (*fallow lands*), hammoho le mofuta wa peo o kgethilweng ka hloko, sejothollo se ka kenya phaello selemong sena. Dintlha tsa bohlokwa tse hlokolosi tse ka amang diqeto tse tla nkuwa tsa botsamaisi, tseo ruri di tla ba le kgahlamelo e ntle kunong ya qetelo, di hlaloswa tlase mona.

Kgolo le tswelopele – ho lekola boemo ba jwale, tswelopele le kuno

Sejothollo sa koro ke se phodileng sa sehla, se holang hantle moo dihemphereitjhara e leng tse lekaneng hantle, empa se kgona ho ema se tiile kgahlanong le maemo a lehodimo a batang le a tshesang. Ka baka lena koro e kgona ho ema e tiile kgahlanong le dihemphereitjhara tsa kgwamo tsa mariha, dirame tsa morao tsa selemo, dihemphereitjhara tse phahameng tsa lehlabula, le maemo a komello nakong ya Mphalane, Pudungwana le Tshitwe. Koro e hloka mohatsela hore e bope dikutu le metso e namang, le ho etsa dipalesa hore e etse peo nakong ya selemo. Kgolo ya koro hantlente e emisa ho tswela pele themphereitjhareng ya kgwamo ya 0 *degrees centigrade*.

Ha o ntse o lekola mehato sejothollong sa hao sa koro, o tshwanetse hore ebe o lemohile mehato e latelang sejothollong sena sa koro. Ho mela ho kgannelang makgabeng a manyane, eba ho latela mehato wa pele wa ho hola ha koro, ebe ho latela dikutu, ho inamela fatshe nakong ya mohato wa mariha, ho hlaha ha makala, mehato wa ho hlaha hlooho le wa ho etsa dipalesa. Mohatong wa ho phehahala ha kgolo, dijothollo di ba teng mme di feta mehatong ya lebesa, ya hlama e bonolo

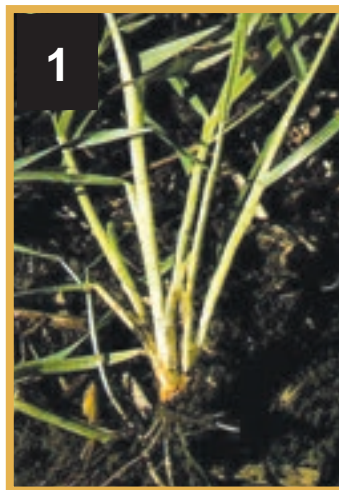
Ho phetholwa e sa le pele korong ya mariha Tweespruit ho la Foreisetata Botjhabela.

Setshwantsho se hlakileng sa ho phetholwa ho hotle ha pele moleng. Ho teba ha dipeo tsa koro ho nepahetse ho dumella ho nama ha metso ya morao ka tlasa motso ka mong wa sehlooho.

Mela e jetsweng e bontshang ho phetholwa ho hotle ho se nang mahola, e leng ho bontshang taolo e ntle ya mahola nakong ya ho phethola empa ho sa jalwa letho.

1. Semela sa koro moo metso ya pele e seng e hotse e tswetse pele ho fihla popehong ya maqhutsu a bobedi nakong ya ho lelefala ha kutu.

2. Semela sena sa koro se tswetse pele ho feta setshwantshong se fetileng moo ho lelefala ha kutu ho seng ho tswetse pele ho bopa maqhutsu a mangata, mme ho tiya ha kutu le hona ho seng ho bonahala. Semela se bontsha ho bopeha ho matla ha metso ya morao e hlokalang hore motso ka mong wa sehlooho o kgone ho hlahisa palo e phahameng ya peo tsejaneng ka nngwe.

le e thata, ebe moo re reng koro e fihleletse mohato wa ho phethahala. Mohatong ona koro e ka nna ya kotulwa haeba mothamo wa mongobo o se o theohile, e le wa 13,5%. Haeba o na le monyetla wa sebaka sa ho omisa koro, koro e ka nna ya kotulwa e le mohatong wa 15% wa mongobo e le ho fokotsa kotsi ya pula e ngata kapa sefako.

Nako e sa ntse e le teng ya hore o ka tjheka mokoti wa porofaele (mohlala wa ho hlahloba) ho bona ka moo dimela tsa hao tsa koro di tswelang pele ka teng tlasa maemo a hao a polasing. Ke ntho e ntle ho lekola tswelopele ya metso ya morao (*secondary roots*) nakong ya dikgwedi tsa Phupjane, Phupu le Phato. Botebo ba metso e tebileng haholoholo bo ka nna ba bonwa. O ka nna wa lemoha lekgapetla lefe kapa lefe le thata le ka bonahalang mokoting wa porofaele e le hore ho sebediswe mekgwa e nepahetseng ya ho phethola mobu ha ho se ho kotutswe, sepheo e le ho pshatla lekgapetla le thata le bonweng le le teng.

Hlahlobo ya boemo ba mongobo nakong yohle ya porofaele hammoho le ho bala palo ya dikutu ho ya sekwere-mithara ka nngwe ke dintho tse tla fa molemi setshwantsho sa hore kuno e tla fumanwa e tla ba ya boemo bofe. Kuno e bonahalang eka e tla ba yona e tla laola haeba ho a hlokalala ho ikenya ditshenyehelong tsa dijtjelete tsa ho laola mahola le dikokwanyana e le hore o fihlelle kotulo eo o e lebelletseng. Kuno e lebelletsweng e boetse e tla laola boholo (*size*) ba sejothollo se tla lokela ho iswa mmarakeng. Haeba boemo ba mongobo le tswelopele ya sejothollo di le ntle, molemi a ka nna a nahana taba ya ho kena lenaneng la kontraka ya nako e tlang mabapi le sejothollo sa hae.

Ho beha leihlo kgolong ya metso le tekolong ya kuno e kgonahalang

Boholo ba metso bophelong ba semela sa koro ke metso ya morao e tswang dikotoleng tse ka tlasa mobu kutung ya sehlooho hammoho le metsong kaofela. Mosebetsi wa metso ena ke ho tshheheta semela le ho monya metsi le menontsha ya dimineral. Metso e mengata e fumanwa disentimithareng tse 15 tse mobung o ka hodimo, empa e meng e kgona ho kenella tlase ho fihlela tlasa dimithara tse 1,5. Haeba hlahlobo ya dimela tsa hao e bontsha metso e tiileng, e tswetseng pele haholo kutung ka nngwe, mme ho se na lekgapetla le thata la mobu, re ka dumela hore haeba maemo a kgolo a dula a le matle, le maemo a tlelaemete a ntse a le matle, kutu ka nngwe e tla hlahisa tsejana e ntle e matla ya koro.

Karolo e hlokolosi ya semela ke eo hangata e tshireletsehlang ke e leng botebong ba 25 mm ka tlasa mobu. Kutu ka nngwe e tla ba le ntho e ntseng e hola, e ka hlahlojwang ka ho tsofala semela le ho arola kutu ka lehare ho fumanana ntho ena e holang. Hlahlobo ya ntho e holang ke e ka etswang kgafetsa ka sepheo sa ho bona se etsahalang ka sejothollo.

Kuno e ka kgonahalang e ka tsejwa nako ya dibeke tse mmalwa hoba ho jalwe, mme le teng ho tla ya feela ka botebo ba ho jala, mongobo wa mobu le ho nona ha ona. Ho tswela pele ha disele tsa pele tsa dithollo tsa koro ho ka bonwa ka ho sebedisa kgalase e hodisang

Ho fihlella katleho – tiisa hore sejothollo ke sa sebele

Theibole ya 1: Mohlala wa kuno e lebelletseng hekthareng ka nngwe

Palo ho ya ka sekwere se tshekaletseng ho ya ka mela (ho ya ka dihuku)	200
Palo – dikhenele tsejana ka nngwe – tse tla kotulwa	32
Dikhenele sekweremithara ka seng = 200 x 32	6 400
Tlosa 10% = 6 400 x 0,90	5 760 dikhenele sekweremithara ka seng
Arola sephetho ka 3 500 = 5 760 ÷ 3 500	165 ditone hekthara ka nngwe

dintho, mme ho ka fana ka setshwantsho se setle hore qetellong bohlo ba ditsejana e tla ba bo bokae ha di se di fetile mohato wa ho hlahella ka ntle.

Dikutu tse simollotseng ho hola nako ya dibekenyana ho ba di jalwe di batla di kobeha le ho kgineha hanyane ha mariha a batang a kena, mme nakong ena metso yona e tswela pele ho hola. Ha maemo a lehodimo a simolla ho futhumala kgweding tsa Phato le Loetse, dikutu di a fetoha ho tloha boemong ba ho kobeha, mme di tswela pele ho hola di lebile hodimo ha makgapetla a phuthetseng dikutu a simolla ho ba malelele, mme kutu e lelefala pakeng tsa maqhutsu a mahlaku.

Palo ya dikutu e tla laolwa ke sekgahla sa ho mela ha dipepe ho ya ka sekweremithara ka seng, le hore ho etsa metso ho hatetse pele hakae semeleng ka seng. Ho a kgonahala ho ba le mahlomela a leshome semeleng ka seng korong e ileng ya jalwa ka mora nako e telele, kgweding ya Phupjane.

Tekolo ya kuno

Mokgwa o bonolo haholo wa ho lekola kuno ya koro mohatong ofe kapa ofe ke ho etsa sekwere sa mithara o le mong ka tshepe ya botenya ba dimilimithara tse robedi tse nang le dikanniri (*hinges*) tse pedi ka mahlakoreng a mabedi a shebaneng. Sekwere sena se ka menwa ha bonolo le ho phutha ha se iswa seabakeng se seng. Sekwere se ka behwa ka mokgwa oo dihuku tse pedi tsa sona di ka etsang mola o dumellanang le mola wa moo ho jetsweng koro e le hore mela e meng e haufi ya koro e wela halofong e ka hodimo ya sekwere ha e meng e wela karolong e ka tlase ya sekwere. Jwale ho ka balwa palo ya dikutu le ho atiswa ka palo e lohothwang kapa e nahanwang ya dikhenele tse tla hlahiswa tsejaneng e nngwe le e nngwe. O se ke wa bala dikutu tse tshella tse tshesanyane haholo tseo mohlo-mong di ke keng tsa etsa tsejana e phethahetseng ya koro. Ha dikutu di ntse di ema di tiile ho leba hodimo, ntlha ya kgolo e nang le tsejana e nt-seng e tswela pele e ka fumanwa ka sepheo sa ho tseba palo ya dikhenele/dipeipi tse tla hlahiswa. Sephetho se ka fokotswa ka 10%, mme sa arolwa ka palo e meng ya 3 500. Karabo e tla o fa setshwantsho sa kuno e tla lebellwa hekthareng ka nngwe qetellong. Mohlala ke ona o latelang tlase mona. **Theibole ya 1.**

Palo e lohothwang ya dikhenele ya 40 e tla fana ka kuno e lohothwang ya 2,05 ditone hekthara ka nngwe. Mona o tla lemoha hore palo ya ditsejana e na le sekgahla se seholo kunong ya ho qetela.

Sekwere se ka behwa dibakeng tse ngata masimong moo ho bonahalang eka dibaka tseo di emetse boemo bohle ba kgolo masimong ka kakaretso. Diphethong ho ka etswa palohare ho fumana tekanyo ya kuno pheletsong mabapi le masimo a itseng. Ha masimo kaofela a se a lekotswe ka mokgwa ona, molemi o tla ba le setshwantsho se hlakileng sa kuno ya hae pheletsong,

hahmoho le tjehele e tla kena pokothong ya hae ka dijothollo tsa hae. Hopola hore ha palo ya dikutu e eketseha ho fihla ho tse 300 sekweremithara ka seng, mme ho jalwa koro e ngata tlasa maemo a komello, hona ho lokisa maemo a ditaba ka ho fokotsa palo ya dikhenele tsa ditsejana tse ka bang teng. Phapang e ka ba e ka etsang dikhenele tse 55 ho isa ho tse 24 tsejaneng ka nngwe. Phapang ena e itshetlehele haholo ka dintho tse ngata tse kang maemo a leng teng a mongobo le bongata ba motjheso le komello, haholoholo nakong ya Mphalane, pele ho nako ya ho butswa. Palo e tla nepahala haholo ha sejothollo se feta boemong ba ho etsa mahlomela ho fihlela mohatong wa ho qetela wa ho etsa lehlaku o tla latelwa ke wa ho etsa hloohwana.

Ka ho etsa hona kgafetsa ha o ntse o tsomana le mahola le dikokwan-yana, o ka ithuta tse ngata ka boemo ba sejothollo. “Menyabuketso” ya balemi hangata e ka laola diphetho tsa kuno ya bona qetellong.

DITABA TSENA DI TSWA HO MOLEMI YA SENG A BEILE MEJA FATSHE

Tlhahiso ena e ikgethileng, e kgonahetse ka thuso ya Trusetete ya Diserele tsa Mariha (Winter Cereal Trust).

Bohlokwa ba boipaballo ka hara workshopo

POLASI E NNGWE LE E NNGWE E NA LE WORKSHOPO (SEBAKA SA HO SEBELETSA). HO JWALO FEELA KA LELAPA KA LENG. MOHIRI E MONG LE E MONG O LEBELLETSWE HO IKAMAHANYA LE MOLAO, HO SA TSO-TELLEHE HORE WORKSHOPO YA HAE E BOHOLO BO BOKAE.

Ho teng ditlhoko tse fapaneng tse beilweng ke molao, tseo moga mosebetsi a tlamehileng ho ipapisa le tsona. Tse ding tsa ditlhoko tsona di fupere tse latelang:

- Dithuluse tsa motlakase tse tshwarwang ka matsoho;
- Dilere (*stepladders*);
- Dithuluse tse sa sebetseng ka motlakase;
- Disebediswa tsa motlakase; le
- Ho ela hloko mello, jwalojwalo.

Tsohle tse lokelang ho elwa hloko jwalo ka ha di boletswe hodimo mona, ho ya ka molao, di kgema mmoho le dihlahlobo tse etswang kgwedi le kgwedi. Maemong a mang dihlahlobo kapa ditekolo tsona di tshwanetse ho etswa letsatsi le letsatsi.

Disebediswa tse ding tsa workshopo ke tse ka sebediswang feela ke motho ya kwetlisitsweng. Mosebetsi ya jwalo o tshwanetse ho ba le sertifikeiti sa bokgoni. Moo workshopo e hirang batho ho etsa mosebetsi wa konteraka, mme batho bao e le ba sebetsang dibakeng tse ka hare kapa tse phahameng, ke boikarabelo ba moga mosebetsi ho tiisa hore basebetsi bana ba na le sertifikeiti sa bongaka se tswang ngakeng ya molao (*medical practitioner*) e dumelletsweng ho etsa ditekolo tse jwalo ho ya ka tikoloho ya Boipaballo le Bophelo bo Botle Mosebetsing.

Workshopo e boetse e tshwanela ho ba le mosebetsi ya kgethilweng ka molao hammoho le lethathamo la hlahlobo le ka sebediswang ke compressor. Taba ya bohlokwa ke ho tseba hore compressor e tshwanetse ho etswa teko ya kगतello (*pressure*) ka mora dikgwedi tse ding le tse ding tse 36.

Workshopong e kgolo moo dibaka tsa ho tsheselletsa di leng mmalwa, ho boetse ho a hlokalala hore sebaka ka seng se be thoko ho se seng, mme se tshireletse ka setshireletsi se itseng ho baballa sebaka seo. Dibaka kaofela tsa ho tsheselletsa di tshwanetse ho ba le ditimamollo tse leng maemong a matle a tshebetso.

Diworkshopo tsa mapolasing e ka ba hantle ha di ka ba le ditselana tsa ho tsamaya e le hore basebetsi ba sa sebetseng ka workshopong ka boyona ba se ke ba iphumana ba le kotsing efe kapa efe nakong eo ba fetang haufi le diworkshopo tseo.

Moo ho iketseditsweng dishelofa ho tshwanetse ho tsejwa boima boo di ka bo jarang. Lebaka ke hore ha di jara boima bo phahameng haholo ba ditshepe le diparete, dishelofa tsona di ka nna tsa lematsa basebetsi.

Ho boetse ho bohlokwa ho hlwaya dibaka tse bolokehileng ka hara workshopo moo diphalli tse ka tshwarang mollo di ka bolokwang teng. Dibaka tsona le tsona di tshwanetse ho ba le matshwao a hlokomedisang batho hammoho le ditimamollo. Basebetsi kaofela ba tshwanetse ho kwetliswa mabapi le mokgwa oo ditimamollo tsona di sebediswang ka ona nakong ya kotsi ya tshohanyetso.

Taba e nngwe ya bohlokwa ke ho apara diaparo tsa ho itshireletsa nakong ya ho sebetsa ka hara workshopo. Monga workshopo kapa manejara ke boikarabelo ba hae ho o fa diaparo tsona. Ho bohlokwa hape hore moga mosebetsi kapa manejara ho tseba hore setshireletsi se hlokalalang sa ditsebung se a hlokalala ho theolela lerata boemong bo ka tlasa 85db. Ho teng mefuta e mengata ya ditshireletsi tsona tsa ditsebung mebarakeng – ho bohlokwa ho fumana sesebediswa se nepahetseng.

Matshwao a boitshireletso a tshwanetse ho behwa, mme ho tshwanetse ho elwa hloko hore ha ho letho le ka tshirang matshwao ana. Moemedi wa tsa boipaballo workshopong o tshwanetse ho tiisa hore matshwao ana a dula a bonahala ka dinako tsohle. Hape ke boikarabelo ba baemedi ba tsa tshireletso ho tiisa hore basebetsi kaofela ba ikamahanya le melao ena. Mehato ya tayo e tshwanetse ho nkuwa kgahlanong le basebetsi ba sa tsotelleng melao ena. E sa boetse e le boikarabelo ba baemedi ba tsa boitshireletso ho tiisa hore ditshireletso tsa boipaballo kgahlanong le dikarolo tsohle tse tsamayang/mathang tsa metjhine kapa disebediswa, di teng, mme di hlokometswe. Dikarolo tse mathang, tse sa tshireletswang di ka lematsa batho ha bonolo. Ho lemala ho jwalo ho tshwanetse ho tlalehwa ka ho panya ha leihlo.

Diaparo tsa ho itshireletsa di tshwanetse ho hlahlojwa kgwedi le kgwedi, mme ha di fumanwa di se boemong bo botle, ba di sebedisang ba tshwanetse ho fuwa tse ntjha ke moga bona ntle le tefo ya letho. Enwa ya jarang boikarabelo o tshwanetse ho tiisa hore diaparo tsa basebedisi ha se tse kgwehlang nakong eo ba sebedisang metjhine ka yona.

Ho bohlokwa hore workshopo e nngwe le e nngwe e na le disebediswa tsa thuso ya pele (*first aid kit*) le mosebetsi kapa basebedisi ba kwetlisitswe hore di sebediswa jwang. Disebediswa tsona tsa thuso ya pele di tshwanetse ho hlahlojwa kgwedi le kgwedi le ho tlatswa haeba ho ena le ho hlokalalang. Ha mohlomong ho eba teng kotsi e itseng, ho tshwanetse ho etswa diphuputso tse phethahetseng ho fumana sesosa sa kotsi, mme ho nkwe mehato hore kotsi e jwalo e se be teng le kamoso. Ho tshwanetse ho hopolwa hape hore haeba mosebeletsi a lahlehelwa ke letsoho, serope kapa a hlokalala ka baka la kotsi e amanang le mosebetsi, taba ena e tshwanetse ho tlalehwa hanghang ho ba Lefapha la Mesebetsi.

CHARL SAAYMAN, MOPHEHISI DITABENG TSA PULA/IMVULA

Sebopeliso se Ikgethileng

Dijothollo tsa mariha

Ditekanyetso – sesebediswa se setle sa tsamaiso

HA E SEBEDISWA HANTLE TEKANYETSO E FETOHA SESEBEDISWA SA BOHLOKWA MOLEMONG WA KGWEBO, MME E NTSHETSA PELE TAOLO YA DITJHELETE KGWEBONG YA HAO. TEKANYETSO E KA BA SESEBEDISWA SE KA O THUSANG HO Fihlella Sepheo sa Hao.

Mangolong a fetileng re ile ra hlalosa seo tekanyetso e leng sona le hore e ka etswa jwang. Re ile ra hlalosa hore tekanyetso ke moralo wa kgwebo wa nako e kgutshwanyane oo ka tlwaelo o hlophisetswang nako ya selemo, mme o arotswe ka dinako tsa kgwedi le kgwedi dipakeng. Tekanyetso e hlahiswa ka mokgwa wa tjehelele hammoho le tse bonwang, tse ka supuwang, e leng tse sebedisetswang ho fihlella sepheo sa kgwebo. Hangata ditekanyetso tse arotsweng ka dikarolwana tseo e nngwe le e nngwe e shebaneng le karolo e itseng ya bohlokwa, mme tse na tsohle ho entswe kgutsufatso ya tsona tekanyetsong ya sehlooho e bontshang katleho e lebelletsweng ya tjehelele jwalo ka ha e hlahella ditekanyetsong tsa Leqephe la Tjehelele e setseng (*Balance sheet*), Setatementeng sa Tjehelele e kenang (*Income statement*) le Setatementeng sa tjehelele ya phaello (*Cash-flow*).

Hang ha o se o entse boikgathatso ba ho etsa tekanyetso, e ka ba ntho e ntle hore o e sebedise ka nepo e le sesebediswa sa hao sa tsamaiso. Ha o sebedisa tekanyetso ya hao ka hohlehohe, hona ho tla kgothaletsa boitshwaro bo botle tsamaisong ya kgwebo ya hao. Ka ha wena o le monga kgwebo kapa manejara wa yona, ka nako e nngwe ho batla ho le boima hore o iphumane o ikarabella ho wena ka bowena. Ha kgwebo e le ya hao, mme le tjehelele e le ya hao, o ka nna wa e sebedisa ka moo o ratang ka teng. Boitshwaro bo tjena ke bo kgannelang ho putlameng ha kgwebo. Tekanyetso e phetha mosebetsi wa ho ba “monga thepa” molemong wa kgwebo ya hao. Ho sebedisa tekanyetso ho kgothaletsa boitshwaro ba ho phetha mesebetsi kaofela jwalo ka ha e rerilwe ka ditjeo tse dumelletsweng ho phetha mesebetsi eo. Tekanyetso e tla o thusa ho ba taolong ya kgwebo ya hao ka mokgwa o nang le boikarabello. Ere re bontshe ka mehlala e seng mekae.

Mabapi le mesebetsi wa ho reka wa kgwebo ya hao, ditekanyetso di kgothaletsa boitshwaro nakong ya ho rekwa ha eng kapa eng e hlokalang kgwebong ya hao. Ha o sebedisa tjehelele ho ya ka ditekanyetso tsa hao, ditjeo di ba tlasa taolo, mme di kgothaletsa boitshwaro – o ithuta hore ha o sebedisa tjehelele o buisane pele le tekanyetso tsa hao. Le moo o tlamehang ho reka ntho e neng e sa lebellwa, o ba le tlwaelo ya ho buisana pele le tekanyetso ya hao – jwale mona o etsa qeto ka ditjehelele ka kutlwisiso ya ditlamorao mabapi le theko ya dintho tse neng di sa lebellwa tse amang katleho ya kgwebo ya hao.

Mabapi le theko ya dintho tse kgolo (terekere, disebediswa tse kgolo tsa temo, bakkie), boitshwaro bo boetse bo o hlokomedisa ho se reke feela ntho

eo o e nahanang ka bolokolohi ka ho panya ha leihlo. Haeba o entse tekanyetso ya ho reka bakkie ka R200 000 ke hantle hobane o entse ditekanyetso tsa tjehelele ena e sa le pele, mme wa ba wa nahanisisa ka ditlamorao tsohle tsa ditjehelele tabeng ena.

Ha ho etsahala hore ka ho panya ha leihlo o reke bakkie ka lebaka le itseng le tsejwang ke wena, o hlo o tsebe hore o ka nna wa beha kgwebo ya hao ka mosing hobane o tla be o sa nahanisisa ka nepo ditlamorao tsohle tsa ditjehelele tabeng ena. Ka tlwaelo ho reka ha mofuta ona ho tshwanela ho etsa wa ka mokgwa wa kadimo ya tjehelele. Haeba mohlomong o adima R200 000 ka tswala ya 10% nakong ya dilemo tse hlano, tjehelele eo o tla e lefa ka kgwedi le kgwedi e tla ba R4 249. Tswala thekong ena e tla ba R54 965, e leng ho bolelang hore phaello efe kapa efe e ka bang teng nakong ya dilemo tse hlano e tla fokotseha ka R54 965. Ho feta mona o tla be o beha tjehelele e kenang ya kgwebo ya hao tlasa kगतello, R4 249 e tlameha ho ba teng kgwedi le kgwedi e le tefello ya kgwedi le kgwedi. Ha ho etsahala hore o hlolehe ho kgutlisa tjehelele ya kgwedi, kotsi ke hore o tla senya seriti sa hao sa ho ba motho ya ka adingwang tjehelele. Le lona leqephe la hao la tjehelele e setseng le tla ameha hampe ka baka la ho phahama ha melato ya hao. Ka baka lena, ho reka o sa rera pele, jwalo ka ha re buile ka hona mona, ho tla ama katleho ya kgwebo ya hao hampe. Eba le boitshwaro – rera, o etse tekanyetso, e sebedise ka nepo, reka ho ya ka ditekanyetso tsa hao. Hona ke tsamaiso e ntle ya ditekanyetso. Hona ke tsamaiso e ntle ya ditjehelele. Mohlomong o tshwanela ho nahana ka mantswe ana a reng: “O se ke wa sebedisa tjehelele ya hosane kajeno”.

Tabeng ya bobedi, tekanyetso e kgothaletsa ho boloka direkoto tse nepahetseng, tlhahiso le ditjehelele tsa kgwebo ya hao. Ho sebedisa tekanyetso ka bokgabane o tlameha hore diphetho tsohle tse etsahalang o di bapise le tekanyetso tsa hao molemong wa ho laola tsamaiso le ho lokisa moo dintho di sa tsamayang hantle teng. Hona hohle ho hloka direkoto tse nepahetseng tsa mesebetsi e felang e entswe.

Phephetso e kgolo ke ya ho boloka direkoto tse nepahetseng tsa ditheko tse entsweng ka tjehelele. Hangata direkoto tse na ha di tsotellwe ka mabaka a kang a ho qoba taba ya tjehelele e keneng, e le ha motho a leka ho fokotsa tjehelele ya lekgetho. Ka hoo, motho ha a rekisa dihlahiswa, mme a kenya tjehelele pokothong, o etsa jwalo ntle le ho ngola bukeng hore tjehelele eo ke bokae. Ha hona ho etsahala, tseba hore direkoto tsa hao ke tse sa nepahalang tse senyang taolo e nepahetseng. Setshwantsho sa hao sa phaello/tahlehelo ke se sa nepahalang. Ka baka lena, o kgona jwang ho etsa diqeto tse nepahetseng ka ditjehelele ka ho sebedisa direkoto tse fosahetseng tsa ditjehelele? O tla rera jwang ka nepo mesebetsi ya selemo se tlang ka direkoto tse sa nepahalang? Nnete ke hore ha o sebetse ka mokgwa ona o se nang boikarabello le boitshwaro o ithetsa e le wena, mme le kgwebo ya hao o e beha kotsing. O tla iphumana o etsa diqeto tse fosahetseng ka direkoto tse fosahetseng. Polelo e atileng haholo ke e reng, “Ho tsamaisa, o tlamehile ho metha kapa ho boloka direkoto”. Empa polelo ena e bolela direkoto tse nepahetseng. O tla kgona ho tsamaisa dintho jwang ha direkoto tsa hao di sa nepahala?

Mathata hape ke dikamano tsa hao le diinstitushene tse adimanang ka ditjehelele hammoho le SARS. Batho le mekgahlo ba rata ho sebetse tsa kgwebo le batho ba tshepahalang, ba nang le seriti. Ha ho etsahala hore o tsejwe o le motho ya sa tshepahalang, tseba hore le kgwebo ya hao e se ntle e le ka mosing.

Ha o sa tsebe hore sekepe se o isa koug efe, ha ho moya o tla o isa koug eo. Ditekanyetso tse entsweng ka nepo di laola moo kgwebo ya hao e lebang teng, mme ha di sebediswa ka nepo le boitshwaro bo nepahetseng, di tla fetoha moya o tla o thusa ho fihla moo o batlang ho ya teng. Ditekanyetso di o beha taolong ya kgwebo ya hao.

MARIUS GREYLING, MOPHEHISI HO TSA PULA/IMVULA

O se ke wa sebedisa tjehelele ya hosane kajeno.

Ako tsebe...

Ralph Swart

KGWEDING ENA RE TLA KGONA HO TSEBA RALPH SWART SEHWAI SA KORO, KGARESE LE KOROG. RALPH KE WA ELIM LEBATOWENG LA KAAPA BOPHIRIMELA.

O sehwei sa dihekthara tse kae ka palo, hokae? O sehwei sa eng?

Hajwale ke hirile dihekthara tse 1 059 tsa masimo, mme tse 89 tsona ke masimo a ka. Ke jala dihekthara tse ka bang 200 tsa koro, tse 200 tsa kgarese le tse 200 tsa korog.

Se o kgothatsang ke sefe?

Ke motlotlo ho ba molemi wa leloko la boraro. Ke simollotse mmoho le ntate ho ba molemi, mme ha ho letho le leng leo nka bang lona ha e se ho ba molemi. Ke bile molemi dilemo tse 33.

Hlalosa matla le bofokodi ba hao

Ke dumela hore matla a ka ke ho ikemisetsa ho sebetsa ka thata, mme ha ke tshabe ho etsa diqeto tse boima. Bofokodi ba ka ke hore ha ke motho ya ratang haholo ho kopana le batho ba bang.

Kuno ya dijothollo tsa hao e bile efe ha o ne o simolla ka temo? Dikuno tse fapaneng tsa hao ke dife hajwale?

Ke simollotse temo dihekthareng tse nne ka kuno ya ditone tse 0,8. Monongwaha dijothollo tsa ka di mphile kuno e pakeng tsa ditone tse 2,5 le tse 3 hekthara ka nngwe. Re bile le pula e fokolang le tshenyo ya moya tse theotseng kuno ya ka.

O nahana hore tsa sehlooho tswelopeleng le katlehong ya hao e bile dife?

Lefapha la Temo la Kaapa Bophirimela le nthusitse. Grain SA le yona e mphile kwetliso, mme ho kenya letsoho ha bona e bile thuso e kgolo ho nna.

O fumane kwetliso efe ho fihlela jwale, mme ke kwetliso efe eo o sa ntseng o batla ho e fumana?

Ke se ke phethile thuto ya Tekolo ya Mehlodi ya Temo hammoho le thuto ya Tlhokomelo ya Terekere. Ke sa lakatsa ho ithutela thuto ya Tsamaiso ya Ditjhelete le Tsamaiso ya Basebeletsi. Hape nka lakatsa ho ithuta mokgwa wa ho nka disampole tsa mobu.

O ipona o le hokae nakong ya dilemo tse hlano?

Nka lakatsa ho theha kgwebo ya balemi ba bahwebi eo nka e fetisetsang ho bara ba ka ba babedi le malapa a bona.

O ka eletsa balemi ba batjha ba ntseng ba thuthuha ka le reng eng?

Kenya lehetla mosebetsing! Dihora tse 24 ka letsatsi! Etsa tsohle letsatsi le letsatsi!

TOIT WESSELS, MOHOKAHANYIMMOHO WA PROVENSE WA LENANEO LA GRAIN SA LA NTSHETSOPELE YA MOLEMI

PULA IMVULA

*Kgatiso ena e tshededitswe ke
ba Maize Trust.*

GRAIN SA

PO Box 74087, Lynwood Ridge, 0040
▶ 08600 47246 ◀
www.grainsa.co.za

PHATLALATSO

Liana Stroebel
▶ 084 264 1422 ◀
liana@grainsa.co.za

BAHOKAHANYI BA PROVENSE

Danie van den Berg
Free State (Bloemfontein)
▶ 071 675 5497 ◀
danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀
▶ Office: 051 924 1099 ◀
johank@grainsa.co.za
Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀
▶ Office: 013 755 4575 ◀
jerry@grainsa.co.za
Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
▶ 072 736 7219 ◀
naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Vryheid)
▶ 082 354 5749 ◀
▶ Office: 034 980 1455 ◀
jurie@grainsa.co.za
Sydwell Nkosi

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀
▶ Office: 039 727 5749 ◀
ian@grainsa.co.za
Jenilee Buntting

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
▶ 076 674 0915 ◀
▶ Office: 047 531 0619 ◀
lawrence@grainsa.co.za
Cwayita Mpotyi

Toit Wessels

Western Cape (Paarl)
▶ 082 658 6552 ◀
toit@grainsa.co.za

DESIGN, LAYOUT AND PRINTING

Infoworks

▶ (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

PULA IMVULA E FUMANWA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,

Senyesemane, Seburu, Setswana,
Sesotho sa Leboya, Sezulu, Seqhotsa.

Ha o hloleha ho e fepa, o se ke wa e rua!

**DIPHOFOLO DI RUUWA LE HO BOLOKWA KA
SEPHEO SE ITSENG. DIPHOFOLO TSE DING DI
RUUWA E LE DITHATOHATS/METSWALLE JWALO KA
DINTJA KAPA DIKATSE; TSE DING DI SEBETSA PO-
LASING E LE DINTJA TSE TSAMAYANG MMOHO LE
DIKGOMO HA TSE DING E LE TSE HULANG MAKO-
LOI; TSE DING DI THUSA KA DIJO TSA KA LAPENG
KAPA TSE KENYANG TJHELETE KA DIHLAHISWA TSA
TSONA TSE KANG NAMA, LEBESE KAPA MAHE.**

Hore motho a kgone ho sebetsa le ho hlahisa, menontsha ya bohlokwa e nkileng sebopeliso sa enejji, diprotheine, diminerale, divithamine le metsi (ntle le tse hlokaahalang ho thusa le ho tshetsa mesebetsi e tlwaelehileng ya mmele), e tlamehile ho ba teng:

Molao wa 2006 wa Tlhokomelo ya Diphofofo o tlama beng kapa bahlokomedi ho tiisa hore ditlhoko tsa tlhokomelo ya diphofofo di a kgotsafatswa. Tsena di kenyelletsa:

- Bolokolohi kgahlanong le lenyora, tlala le phepo e fosahetseng;
- Bolokolohi kgahlanong le ho tshwareha hampe;

- Bolokolohi kgahlanong le mahlaba, ho le-mala le bolwetse;
- Bolokolohi ba ho bonahatsa boitshwaro bo tlwaelehileng; hammoho le
- Bolokolohi kgahlanong le tshabo le kgatello ya maikutlo.

Ke taba ya bohlokwa ho lemoha hore diphofofo ha di a tshwanela ho ruuwa kapa ho bolokwa haeba wena monga tsona kapa motho ya ikarabellang o sitwa ho kgotsafatsa ditlhoko tsa tsona tsa phepo. Nnete e tlamehileng ho hopolwa ka mehla ke hore ho molemo ho ba le diphofofo tse nyane ka palo, tse phetseng hantle ho ena le tse ngata tse tsheremang, tse kulang. Hape ho boetse ho bohlokwa ho hopola hore:

- Kgomo e le nngwe e tshwanetse ho ja 10 kg ya dijo tse ommeng ka letsatsi (halofo ya bale ya furu); le
- Kgomo e le nngwe e hloka dilithara tse 40 tsa metsi ka letsatsi. Hona ho menahana habedi nakong eo e antshang/e nang le lebese.

**LIANA STROEBEL, MOPHEHISI
DITABENG TSA PULA/IMVULA**

**Boholo ba setjhaba
le kgatelopele ya
boitshwaro ba sona di ka
ahlolwa ke moggwa oo
diphofofo tsa sona di
tshwerweng ka ona.**

**Bongata ba maemo
bo fumanwa bophelong
bo botle ho ena le
dipalopalong...**

Masimo ana ha a hlahise dijo tse lekaneng ho fepa diphofofo.

**Sepheo sa rona ke ho hlahisa kgatiso e
hlwahlwa e ka kgonehang. Maikutlo afe
kapa afe a tobaneng ledikahare tse
hlophisitsweng kapa tlhahiso ya tsona, ke
tse ka lebiswang ho Jane McPherson.**